

UNESCO DÜNYA MİRAS LİSTESİNDE ARKEOLOJİNİN TEMSİLİYETİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

REPRESENTATION OF ARCHEOLOGY IN THE UNESCO WORLD HERITAGE LIST: CASE OF TURKEY

Şehnaz ERASLAN*

* Arkeolog, Dr. Şehnaz ERASLAN, Kültür ve Turizm Bakanlığı
TÜRKİYE, e-mail: eraslansehnaz@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1874-9488>

Geliş Tarihi: 26 Mart 2020; Kabul Tarihi: 30 Nisan 2020

Received: 26 March 2020; Accepted: 30 April 2020

ÖZET

UNESCO Dünya Miras Listesi'nin oluşturulmasındaki temel amaç, dünya genelinde 'üstün evrensel değer' niteliği olan kültürel ve doğal mirası korumak ve gelecek kuşaklara aktarımını sağlamaktır. Ancak mevcut liste tematik, coğrafi ve kronolojik olarak eşit olmayan bir dağılım içermektedir. Listenin belli bir temsil dengesinde ilerlemesini sağlamak üzere 1994 yılında, Dünya Miras Komitesi'nin kabul ettiği 'Temsili, Dengeli ve Güvenilir bir Dünya Miras Listesi için Küresel Strateji // Global Strategy for a Representative, Balanced and Credible World Heritage List" taraf devletlere rehberlik etmektedir.

Bu makalede, UNESCO'nun belirlediği stratejilere katkıda bulunmak üzere, Türkiye'nin Dünya Miras Listesi ve Geçici Listesi'nde yer alan arkeolojik mirasın temsiliyeti değerlendirilmiştir. Konuyu daha iyi irdelemek için Dünya Miras Listesi hakkında özet bilgilere yer verildikten sonra, söz konusu listede yer alan miraslar, arkeoloji biliminin alt ana bilim dalları göz önünde bulundurularak temsiliyet oranları incelenmiş ve daha dengeli bir dağılımın sağlanmasına yönelik çeşitli öneriler ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: UNESCO, Dünya Miras Listesi, Arkeoloji

ABSTRACT

The main purpose of the UNESCO World Heritage List is to preserve the cultural and natural heritage considered to be of 'outstanding universal value' throughout the world and to transfer it to future generations. However, the current list includes thematic, geographical and chronologically unequal distribution. Since 1994 "Global Strategy for a Representative, Balanced and Credible World Heritage List)", adopted by the World Heritage Committee, has guided the states parties to improve the list in the balance of representation.

In this article, in order to contribute the strategies of UNESCO, Turkey's Archaeological heritage represented in World Heritage List and Tentative List were evaluated. After providing brief information about the World Heritage List, the representation rates of heritage in the both list were examined considering sub-disciplines of archaeology and various suggestions were discussed in order to achieve a more balanced distribution.

Key Words: UNESCO, World Heritage List, Archaeology.

1.GİRİŞ

UNESCO Dünya Miras Listesi (DML), “üstün evrensel değer” (ÜED) niteliğine sahip kültürel ve doğal miras alanlarının bir envanteri niteliğinde olup her yıl düzenli olarak yenilenmektedir. Listede yer alan miras alanları tüm insanlığın ortak mirası olarak kabul edilmekte ve gelecek kuşaklara aktarımını sağlamak amacıyla uluslararası düzeyde korunması hedeflenmektedir.

UNESCO tarafından kültürel ve doğal mirasın uluslararası düzeyde korunması fikri, I.ve II. Dünya savaşının her iki miras üzerinde bıraktığı tahribat sonucunda gelişmiştir. Bu konudaki ilk somut örnek, 1954 yılında Lahey’de “Silahlı Çatışma Halinde Kültür Varlıklarının Korunması Sözleşmesi” ile hayata geçmiştir. Böylelikle, kültürel mirasların önemi ve korunması, ilk kez uluslararası camiada uygulamaya konulmuştur. Doğal mirasın korunması yönünde ise, Uluslararası Doğayı Koruma Birliği (IUCN), 1950'lerden başlayarak önemli doğal yerleşimlerin korunmasında etkin rol oynamıştır. Kültürel mirasın korunmasına yönelik girişimlerden biri de UNESCO’nun 8 Mart 1960 tarihinde Mısır ve Sudan Hükümetleri Aswan (Asvan) Barajı’nın inşaatı nedeni ile sular altında kalacak olan anıtların kurtarılmasına yönelik yaptığı kampanyadır. UNESCO tarafından yürütülen kampanyanın oluşturduğu bilinçle, ilk defa dünya ülkeleri ortaklaşa bir koruma girişiminin parçası olmuş ve uluslararası camiada mirasın korunmasını sağlamak için birlikte hareket edilmesi gerektiği düşüncesi ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda, ihtiyaç duyulan işbirliğini oluşturmak için 1972 yılında UNESCO’nun 17. Genel Konferansı’nda “Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme” (Bundan sonra kısaca Sözleşme) kabul edilmiştir (UNESCO 1972).

Sözleşme, 1975 yılında yirmi ülkenin onaylaması ile etkin bir duruma gelmiş, 1976 yılında ise taraf devletlerin katılımıyla ilk Dünya Miras Komitesi (Bundan sonra Komite) seçilmiştir. Komitenin 1977 yılındaki toplantısında, sözleşmenin uygulanmasına yönelik işlevsel ilkeleri belirleyen “Dünya Miras Sözleşmesinin Uygulanmasına Dair Rehberi // Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention” (Bundan sonra Uygulama Rehberi) kabul edilmiştir (UNESCO 1977). Komitenin ikinci toplantısında Sözleşmenin Uygulama Rehberi esas alınarak seçilen ilk DML 1978 yılında oluşturulmuştur.¹

Bugüne değin kültürel ve doğal miras alanlarının korunmasına yönelik uluslararası işbirliğini teşvik eden en etkili yasal araç olma özelliğini elinde bulunduran sözleşme, ÜED niteliğine sahip kültürel ve doğal mirasların tüm insanlığın ortak mirası olduğunu kabul ederek “Dünya Mirası” kavramını oluşturmuştur (Slatyer 1983:138–140; Strasser 2002:215). Sözleşme kapsamında oluşturulan Komitenin en önemli görevi de dünya mirası olarak nitelendirilebilecek miras alanlarını DML adı altında yayınlanmasını sağlamaktır. Birincil amaç, miras alanlarını hem ulusal hem de uluslararası boyutta korunması ve yaşatılmasını güvence altına almaktır. Bu amaç doğrultusunda, ÜED niteliği olan kültürel ve doğal miras alanlarının korunmasının, sadece bulunduğu ülkenin değil, tüm dünyanın sorumluluğu altında

olduğu kabul edilerek, uluslararası bilgi ve kaynak konusunda iş birliği yapılmaktadır. Komite tarafından kültürel ve doğal mirasın karşı karşıya kaldığı tehditler sürekli izlenerek ilgili devletler uyarılmakta, daha iyi koruma ve yönetim için tedbirler alınmaktadır.

DML’nde yer almanın olumlu bir diğer yönü, miras alanlarının turistik cazibe merkezi haline gelmesidir. Bu durum, dünya mirası alanlarına gelen ziyaretçi sayısının artmasına neden olmakta ve böylece ülke ekonomisine önemli katkı sağlamaktadır. Örneğin, 2018 yılında Komite Toplantısı’nda alınan 42.COM.8B.34 sayılı karar ile DML’ne kaydedilen “Göbeklitepe Arkeolojik Alanı” hem ulusal hem de uluslararası arası boyutta tanınırlığı artarak ziyaretçi sayısında önemli bir artış olduğu tespit edilmiştir.

DML’ne aday olabilme şartlarını sağlamanın ilk esası, miras alanlarının Sözleşmede tanımlanan kültürel ve doğal miras tanımına uyması gerektirir. Sözleşmenin birinci maddesi, kültürel mirası Anıtlar, Yapı toplulukları ve Sitler olarak üç kategoride değerlendirmektedir. Bu tanımlara göre;

Anıtlar: “*Tarih, sanat veya bilim açısından üstün evrensel değerdeki mimari eserler, heykel ve resim alanındaki şaheserler, arkeolojik nitelikte eleman veya yapılar, kitabeler, mağaralar ve eleman birleşimleri*”,

Yapı toplulukları: “*Mimarileri, uyumlulukları veya arazi üzerindeki yerleri nedeniyle tarih, sanat veya bilim açısından üstün evrensel değere sahip ayrı veya birleşik yapı toplulukları*”,

Sitler: “*Tarihsel, estetik, etnolojik veya antropolojik bakımlardan üstün evrensel değeri olan insan ürünü eserler veya doğa ve insanın ortak eserleri ve arkeolojik siteleri kapsayan alanlar*” olarak tanımlanmıştır. Bu tanımlamalarda yer alan “üstün evrensel değer” ÜED terimi ise kültürel ve doğal mirasın DML’ne girmesi için belirleyici bir esastır.

ÜED, Uygulama Rehberi’nde “*kültürel ve/veya doğal önemi olan ulusal sınırların ötesine geçen, istisnai ve insanlığın şimdiki ve gelecekteki nesiller için yaygın öneme sahip olmak*” şeklinde tanımlanmaktadır (UNESCO 2019, Parag.49). Bu nedenle sözleşmenin uygulanmasında önemli bir kilit noktasıdır. Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi (ICOMOS) ‘Üstün’ kelimesinin anlamını, en iyiye ait olan veya en iyiyi temsil eden ‘evrensel’ kelimesini ise bu olağanüstü değerlerin dünya çapında kabul görmesi şeklinde değerlendirmektedir (Jokilehto 2008: 8).

Bugün itibariyle 193 üye ülke tarafından onaylanan sözleşme her ne kadar DML’ne gösterilen ilginin bir göstergesi olarak kabul edilse de çeşitli eleştirilere konu olmaya devam etmektedir (Cameron ve Rösslér 2013). En dikkate değer eleştiri Frey ve Steiner (2011:561) tarafından da dile getirildiği gibi, DML için adaylık seçiminde politik kaygıların olması ve listede miras dağılımının eşit dengede olmaması yönündedir. Komite tarafından, listenin ilk yıllarından itibaren süregelen bu tarz eleştirilerin giderilmesi adına aşağıda detaylıca değineceğimiz “Temsili, Dengeli ve Güvenilir bir Dünya Miras Listesi için Küresel Strateji // *Global Strategy for a Representative, Balanced and Credible World Heritage List*” (Bundan sonra kısaca Küresel Strateji) kabul etmiştir. Öte yandan, DML’nde gün geçtikçe artan miras sayısı ve mirasın korunması üzerine gelişmekte olan yeni uygulamalar, sözleşmenin Uygulama Rehberi’nin birçok defa revize edilmesine sebebiyet vermiştir. Bunlardan en önemlisi DML’nde gün geçtikçe artan miras alanları sayısı için bir dizi sınırlamalar getirilmesidir. Bu sınırlamalar, özetle; her yıl incelenecek adaylık dosya sayısının kırk beşe indirilmesi ve her taraf ülkenin, biri doğal veya kültürel peyzaj olmak üzere azami iki aday sunabilecek olmasıdır, alınan bu kararlara müteakip, 2016 yılında taraf devletlerin sunacağı dosya sayısı sınırı konusu tekrar gündeme gelmiş ve değişiklik yapılması önerilmiştir. Bu öneriler doğrultusunda, Komite’nin 40 COM 11 sayılı kararı ile Uygulama Rehberi’nin atmış birinci maddesinde

değişiklik yapılarak Komitenin genel olarak inceleyeceği dosya sayısı otuz beş ile sınırlandırılmış, taraf devletlerin sunacağı adaylık dosyası sayısı ise ikiden bire düşürülmüştür (UNESCO 2019: Parag. 61).

Taraf devletin DML için göndereceği aday miras alanı her devletin kendi ulusal envanteri niteliği olan Geçici Liste (GL) arasından seçilmektedir. DML ve GL'nin kültürel ve karma kategorisi Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü rehberliğinde ilgili kurumlar arasında işbirliği sağlanarak hazırlanmaktadır. Doğal miras alanlarına yönelik çalışmaları ise Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü yürütmektedir. Türkiye'nin taraf devlet olarak 1983 yılında sözleşmeyi kabul etmesiyle birlikte, bugün itibarıyla GL'sinde 83 (77 kültürel), (3 karma), (3 doğal), DML'nde 18 (16 kültürel), (2 karma) miras alanı yer almaktadır.

Türkiye'nin DML ve GL'sindeki kültürel ve karma kategorisinde yer alan arkeolojik miraslar bu makalenin temel konusunu içermektedir. Öncelikle konuyu oluşturmak için DML ve GL'deki arkeolojik miraslar tespit edilerek kronolojik sınıflandırması yapılmıştır. Bu sınıflandırmayı yapmaktaki amaç, arkeolojik mirasın kapsadığı dönemleri belirlemek ve temsiliyet oranlarını değerlendirerek öneriler sunmaktır.

2. DÜNYA MİRAS LİSTESİNE GİDEN SÜREÇ

Dünya genelinde ÜED niteliği olan kültürel, doğal ve karma (kültürel/doğal) miras alanlarının DML başlığı altında listelenmesi için taraf devletlerin izlemesi gereken bir süreç vardır. İlk olarak taraf devletin, kendi sınırları içerisindeki DML'ne aday olarak sunmak istedikleri ÜED niteliğine sahip kültürel ve doğal miras alanlarının bir envanteri olan GL oluşturması gerektiğidir. Sözleşme'nin on birinci maddesi ile Uygulanma Rehberi'nin on beşinci maddesi (i) bendinde "Sözleşmeye Taraf Devletlerin DML'ne kaydedilmesi uygun olan varlıklara ilişkin envanterlerini (Geçici Liste) Dünya Miras Merkezi (DMM)'ne sunmalarına yönelik sorumlulukları bulunduğu" hükmü yer almaktadır. Bu hüküm doğrultusunda, Uygulama Rehberi'nde yer alan GL başvuru formu hazırlanarak DMM'ne gönderilmekte ve burada değerlendirilmektedir. Bu değerlendirmeler sonucu uygun bulunan miras alanları taraf devletin GL'ni oluşturmaktır.

Güvenilir bir GL'nin ve adaylık dosyalarının bilimsel süreçle geliştirilmesi tüm adaylık sürecinin temel bir ön koşuludur. Bu nedenle Komite, 2008 yılındaki 32. toplantısında Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi (ICOMOS) tarafından sunulan "Dünya Miras Sözleşmesi'nin Geleceğine Yönelik Değerlendirmeler // *Reflection on the Future of the World Heritage Convention*" çerçevesi içinde "upsteam process" adıyla bir süreç başlatmıştır (ICOMOS 2008). Bu süreç, Komite'nin danışma organları olan ICOMOS ve IUCN tarafından bir adaylığın hazırlanmasından veya sunulmasından önce, doğrudan taraf devletlere tavsiye, danışma ve analiz şeklinde önceden destek vermesi açısından önemli bir gelişme olarak kabul edilmektedir. Bu sayede özellikle ICOMOS ve IUCN gibi danışma organlarının GL'nin gözden geçirilmesinin yanı sıra DML adaylık dosyalarının hazırlık aşamasında taraf devlet ile birlikte çalışılmasının adayların değerlendirme sürecinde karşılaşılan önemli sorunları azaltacağı hedeflenmektedir². Rao (2010:164)'nın da belirttiği gibi sürecin ilk aşamasında danışma organları da dâhil olmak üzere uluslararası işbirliği ve desteğin GL için Küresel Strateji'nin belirlediği analizler göz önünde bulundurularak düzenlenmesi açısından önemli bir adım olacağı düşünülmektedir.

Sürecin ikinci aşamasında, GL arasından seçilen bir miras alanının DML'ne adaylığı kapsamında yürütülen çalışmalardır. Bu aşamada en önemli adım, Uygulama Rehberi'nde belirtilen formata uygun olarak hazırlanan adaylık dosyasında ÜED niteliklerini doğru bir şekilde kanıtlayabilmektir (UNESCO 2019: 96). Jokilehto (2006:5)'ya göre, miras alanının

ÜED'inin anlaşılması sahip olduğu ilgili temaların tanımlanmasıyla başlamalı, ardından uygun kültürel ve tarihsel bağlamı içinde diğer alanlarla karşılaştırılması ile mümkün olmaktadır. Karşılaştırma analiziyle öne çıkan temaların, Komite tarafından belirlenen on kriterden³ en az birini veya bir kaçını karşılama durumunun yanı sıra özgünlük/bütünlük ve korunmuşluk durumunu da belgeleyebilmesi gerekmektedir.

Aday miras alanı için hazırlanan dosyanın DMM'ne gönderilmesinden sonraki süreçte, ICOMOS kültürel alanları, IUCN doğal alanları değerlendirmektedir. Bu kuruluşlar, miras alanlarının DML için tüm gereklilikleri karşıladığından emin olmak adına öncelikle aday alanın dosyasını incelemekte ardından çalışmalar yürütebilmek için aday miras alanlarını yerinde incelemektedir. Danışma organlarının Komiteye sunduğu değerlendirme ve tavsiyeler, aday mirasın "Dünya Mirası" statüsünü alıp almayacağı konusunda önemli bir yer edinmektedir. Yirmi bir taraf devletin temsilcilerinden oluşan Komite, her yıl düzenlenen Komite toplantılarında aday dosyalar hakkında nihai karar mercii konumundadır⁴. Önemle belirtmek gerekir ki, GL'den farklı olarak olabildiğince ayrıntılı hazırlanan adaylık dosyasının değerlendirilmesi ve Komite tarafından karara bağlanması yaklaşık on sekiz ay gibi uzun bir süreci kapsamaktadır.

3. KÜRESEL STRATEJİ

DML'ndeki miras alanlarının coğrafi ve kategorileri arasında eşit olmayan bir dağılım söz konusudur. Örneğin, Rao (2010: 161-72), bu eşitsiz dağılımın nedenini, adayların değerlendirilmesi yöntemine bağlamaktadır⁵. Fakat Cleere (1996:229) ve Meskell (2002:569) gibi bazı yazarlar, dünya miras kavramının Avrupa kaynaklı olduğunu ve bu nedenle Avrupa mirasına karşı pozitif bir tutum geliştirdikleri yönünde çeşitli eleştirilerde bulunmuşlardır. Bu eleştirileri gidermek adına çeşitli tedbirler alınarak, DML için bir takım öneriler, stratejiler ve planlar uygulamaya konulmuştur.

Bunlardan en çok ses getireni ICOMOS önderliğinde 1987 ve 1993 yılları arasında gerçekleştirilen küresel çalışmalarıdır. ICOMOS, söz konusu çalışmaların kültürel kategorisindeki araştırmaları neticesinde; Hristiyanlık haricindeki diğer dini anıtların, endüstriyel alanların, mezarların, sembolik şehirlerin, kültürel peyzajların %1 ya da daha az oranda temsil edildiğini, buna karşın Klasik dönemin (Greko-Romen) %34 gibi yüksek bir oranda olduğu tespit edilmiştir (Cleere 1996: 229- 230). Bir diğer yüksek oran, listenin neredeyse yarıya yakın bölümünü oluşturan tarihi kent ve Hristiyanlık anıtlarıdır. Bu çalışmalar neticesinde, Komite süregelen eşitsiz dağılımı gidermek adına 1994 yılında Küresel Strateji'yi kabul etmiştir.⁶ Küresel strateji'nin temel amaçlarından biri, dünyanın ÜED'ine sahip kültürel ve doğal çeşitliliğini yansıtmalarını sağlamak diğer ise taraf devletleri hem GL'lerini hem de DML için hazırlayacakları adaylık dosyalarını temsili az olan miras alanları doğrultusunda hazırlamaları için teşvik etmektir.

Küresel stratejinin yanı sıra, Komite'nin 2000 yılındaki 24. oturumunda Cairns'te (Avusturya) aldığı kararlar⁵ ve 2005 yılında ICOMOS tarafından yayınlanan "Dünya Miras Listesi için Eylem Planı // *Filling the Gaps - an Action Plan for the Future*" taraf devletlere mevcut durum hakkında net bir genel bakış açısı sunarak, kategorilere yönelik tematik, kronolojik ve tipolojik bir analiz gerçekleştirmiştir⁶.

Tüm bu çalışmalar sonucunda, kültürel kategoride tematik çeşitlilik artırılarak, sözleşmenin birinci maddesinde belirtilen kültürel miras (sitler, anıtlar ve yapı topluluğu) kapsamı altında kültürel peyzajlar, kültür yolları, endüstri mirası, kaya resimleri, insan evrimi, modern miras, tarihi kentsel peyzaj, astronomi, tarih öncesi gibi tematik başlıklara öncelik verilmesi hususu gündeme gelmiştir.

4. DÜNYA MİRAS LİSTESİ VE GEÇİCİ LİSTEDE TÜRKİYE'DEKİ ARKEOLOJİK MİRASIN TEMSİLİYETİ

Bu başlık altında Türkiye'nin DML ve GL'sindeki kültürel ve karma kategorilerinde yer alan arkeolojik miras alanları belirlenerek sınıflandırılması yapılmış ve her iki listedeki temsiliyet oranları değerlendirilmiştir. Arkeolojik alanların belirlenmesi ve sınıflandırılması, Türkiye'de Arkeoloji Bilim Dalının alt ana bilim dalları olan (Prehistorya, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi, Klasik Arkeoloji)'nin kültür mirasları için izlediği kronolojik sistem temel alınarak yapılmıştır⁷. Bu sınıflandırmayı yaparken her iki listede yer alan arkeolojik mirasın yanı sıra, Sanat Tarih Bilim Dalı kapsamına giren diğer kültürel miraslar da bir tablo içinde sınıflandırılmıştır. Fakat liste fazlasıyla uzun olduğundan elde edilen veriler, aşağıdaki Dünya Miras Listesi ve Geçici Listede Prehistorya, Protohistorya ve Önasya, Klasik Arkeoloji olarak belirttiğimiz üç ana başlıkta değerlendirilmek üzere grafiklere yüzde oranı olarak (Grafik1-2) yansıtılmıştır.

Türkiye'nin DML ve GL'sinde yer alan kültürel kategorisindeki miraslar, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bilim Dallarının inceleme alanına girmektedir. Türkiye'deki üniversitelerde bu iki bilim dalı kültür miraslarını, kültürel, sanatsal ve tarihsel yönden ele alırken, izledikleri kronoloji farklıdır. Arkeoloji Bilim Dalı, Prehistorik dönemden başlayarak Roma Uygarlığı'nın son dönemlerine kadar olan geniş bir zaman dilimini kapsayan kronolojiyi incelemektedir. Bu tarihten sonra kültürel mirasın kronolojik tespiti için Sanat Tarihi Bilimi devreye girmektedir. Bu bilim dalı, Bizans Uygarlığı'ndan başlayarak (M.S 395-1453) başta Selçuklu Uygarlıkları (M.S. 1037- 1308) ve Osmanlı Uygarlıkları'nın (1299-1922) yanı sıra Avrupa sanatı, Türk-İslam ve Hristiyanlık sanatına ait kültürel mirasları incelemektedir.

4.1. Dünya Miras Listesi ve Geçici Listede Prehistorya Arkeolojisi (Tarih Öncesi Arkeolojisi)

Tarih öncesi olarak adlandırılan Prehistorik dönem insanlık tarihinin başlangıcını oluşturan ve henüz besin üretiminin olmadığı avcı-toplayıcı, konar-geçer yaşam biçiminin izlendiği dönemdir. Günümüzden önce 2,6 milyon yıl ile 12. bin yılları arasında kapsayan Prehistorya Arkeolojisi, Paleolitik, alt-orta- üst ve Epi-paleolitik dönemlerine dair maddi ve manevi tüm gelişmeleri incelemektedir. Prehistorya Arkeolojisi'nin izlediği kronolojik sistemi, DML ve GL'de yer alan kültürel ve karma miras üzerinde uyguladığımızda, sadece Antalya'da bulunan Karain Mağarası'nın GL'de yer aldığı anlaşılmaktadır. DML'nde bu döneme ait arkeolojik bir miras bulunmadığından uyguladığımız grafikte (Grafik -1) yer almamaktadır.

DML'nde Prehistorya Arkeolojisine ait bir miras alanının olmaması durumu dikkat çekicidir. Aslında bu durum, Türkiye'de yapılan arkeolojik mağara kazılarının sayısı ile doğru orantılıdır diyebiliriz. Türkiye'de yaklaşık 10.000 civarında mağara olduğu, ancak bu mağaraların sadece %1'i civarında kazısının yapıldığı üzücü bir gerçektir. Özellikle, Paleolitik döneme ait Prehistorik mağaralardan elde edilecek insanoğlunun kültürel ve biyolojik evrimine ait buluntuların yanı sıra, dönemin fauna, flora ve iklim koşullarına ilişkin kanıtların ortaya çıkarılması sadece ülkemiz için değil, dünya çapında dikkate değer veriler olacaktır. Örneğin, Türkiye'nin GL'sinde yer alan M.Ö. 160.000 tarihine ait Karain Mağarası, Prehistorik Arkeolojiyi temsil eden tek miras alanıdır. Alanın önemi, Türkiye'de Paleolitik dönemin tüm dönemlerini veren, Türkiye'nin Paleolitik dönem kronolojisinin oluşturulmasında önemli bir görev üstlenen temel mağara yerleşimi olmasından kaynaklanmaktadır (Taşkiran 2018). Burada yapılan arkeolojik kazı sonuçlarına göre, bu dönemin insanları olan Homo Neanderthalensis'e ait fiziki kalıntılara da rastlanmıştır. Türkiye'de Neanderthalensis fosil insanlarına ilişkin kanıtlar sunan tek mağara yerleşimi olması nedeniyle de Karain Mağarası'nın özel bir ayrıcalığı

vardır⁸. Bu tür buluntular Prehistorik Arkeoloji açısından mağara kazılarının ne kadar önemli olduğunun en güzel kanıtlarıdır (Kökten 1963:17-27; Yalçınkaya vd. 2007:539-558). Örneğin, 1985 yılında sözleşmeye taraf olan Çin, 1987 yılında DML'ne ilk olarak Prehistorik Arkeolojinin Fosil Hominid alanlarından 'Pekin Adamı' olarak adlandırılan Homo Erectus'un örneğinin bulunduğu Zhoukoudian mağarasını kayıt ettirmiştir. Benzer mağara alanları özellikle Homo Sapiens'in kalıntılarının bulunduğu Sangiran (Endonezya) ve Atapuerca (İspanya), Syerkfontein, Swartrans, Kromdraai (Güney Afrika) mağaraları UNESCO DML'nde yer almaktadır (ICOMOS 2011:1-17).

Karain Mağarası 1994 yılında GL'ye alınan ilk miras alanı olmasına rağmen bugün hala DML için beklemektedir. Bununla birlikte, Türkiye'de Karain Mağarası kadar önemli ve her iki listeye girmeye hak eden fazlasıyla mağara bulunmaktadır. Bunlar arasında Yarımburgaz (İstanbul), Öküzini (Antalya), Suluin, Direkli (Kahramanmaraş) mağaraları, Antalya'da Beldibi kaya altı sığınağı, Hatay'da Merdivenli Mağarası, Kanal Mağarası, İncili Mağara (Büyük Mağara) ve Üçağızlı Mağarası (Şenyürek 1949) Paleolitik dönemin önemli veriler elde edilen diğer önemli mağaralarındandır. Bu alanlardan sadece Karain Mağarası, Üçağızlı Mağarası ve Direkli Mağarası'nda sistemli kazı çalışmaları yürütülmektedir (Aytek 2017: 20).

4.2. Dünya Miras Listesi ve Geçici Listede Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi (Ön Tarih Arkeolojisi)

Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi, tarım üretiminin ve hayvan evcilleştirilmesinin başladığı Neolitik Çağ'dan (yaklaşık olarak M.Ö. 10.000 ortaları) başlayarak sırasıyla Kalkolitik Çağ (M.Ö. 5.000- 3.000), Tunç Çağları (M.Ö. 3.000-1.200) ve Demir Çağı (M.Ö. 1.000-500) sonuna kadar olan zaman diliminde başta Anadolu olmak üzere tüm Önasya'ya yayılan kültürleri ve uygarlıkları incelemektedir. Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi'nin izlediği kronolojik sistemi, DML ve GL'de yer alan kültürel ve karma miras üzerinde uyguladığımızda; DML'nde üç tane Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi dönemini kapsayan miras alan⁹, GL'de sekiz tane Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi dönemini kapsayan miras alanın¹⁰ yer aldığını tespit etmekteyiz.

Türkiye'nin miras alanları 1985 yılından itibaren DML'nde temsil edilmeye başlamıştır. Prehistorik dönem miras alanlarını DML'ne dahil olma yıllarını incelediğimizde arkeoloji alanında Uluslararası boyutta tanınırlığı olan Hattuşa'nın, 1986 yılında listeye giren ilk miras alanı olma özelliğini elinde bulundurduğu anlaşılmaktadır. ICOMOS'un 1986 yılında Komite'ye sunduğu raporunda da, Hattuşa'nın evrensel değerdeki öneminden bahsedilerek, DML'ne dahil edilmesi durumunda, DML'nin dünya çapında güvenilirliğini ve temsil edilebilirliğini güçlendirmeye yardımcı olacağı gerçeğini vurgulanmıştır (ICOMOS 1986:3). Uzun bir aradan sonra tekrar Prehistorik bir alanın Listeye sunulmasına karar verilmiş ve nihayetinde Çatalhöyük, 2012 yılında DML'ne dâhil olmayı başarmıştır. Dünya çapında Neolitik dönemin en önemli antik kenti olan Çatalhöyük Kenti, kalıntıların boyutu, Neolitik dönemde yaşayan toplumun yoğunluğu, güçlü sanatsal ve kültürel gelenekler ve zaman içindeki sürekliliğin benzersiz bileşimi ile ÜED taşımaktadır. Benzer bir durum 2018 yılında DML'ne giren Göbeklitepe için de söylenebilir. ICOMOS'un nihai değerlendirme raporunda, Göbeklitepe'nin megalitik yapılarındaki mimari unsurların orijinal formunu ve tasarımını, dönemin toplum yaşam tarzına dair bir fikir sağlayan çok sayıda dekoratif unsur ve bezeme ile birlikte büyük ölçüde korunduğunu ve özgünlüğünü karşıladığı belirtilmiştir. Ayrıca, Göbeklitepe'de yirmi yılı aşkın süregelen arkeolojik kazı ve sonuçlarının da tüm bu kanıtların doğruluğunu belgelediğini dile getirerek DML'ne dahil edilmesini tavsiye etmişlerdir (ICOMOS 2018:266).

Protohistorik dönem miras alanları içerisinde 2012 yılında GL'ye dahil edilen Gordion, antik dönemin en önemli yerleşimlerinden biri olarak kabul edilmektedir. MÖ 1. Binin erken dönemlerinde orta Anadolu'da hüküm sürmüş olan Friglerin politik ve kültürel başkenti olarak bilinmektedir. Gordion, anıtsal Frig mimarisi, MÖ 800'e tarihlenen Frig kraliyet ailesine ve aristokratlarına ait zengin mezarları ile Frig uygarlığı için başlıca arkeolojik yerleşim yer olması nedeniyle gelecek yıllarda DML'ne aday olma konusunda önem sergilemektedir. Öte yandan 2014 yılında GL'ye dâhil edilen Arslantepe, aristokrasinin doğduğu ve ilk devlet şeklinin ortaya çıktığı resmi, dini ve kültürel merkez olma özelliğiyle de DML'ne aday olma yarışında yine ön sıralarda yer almaktadır.

DML'nde Protohistorya ve Önasya Arkeolojisinin temsiliyetini incelediğimizde Anadolu'da bu döneme ait yerleşkelerin sayısı karşısında oldukça az olduğunu anlamaktayız. Türkiye'de en az Hattuşa, Çatalhöyük ve Göbeklitepe kadar önemli çok sayıda miras alanı bulunmaktadır. Bunlar arasında, özellikle DML'ne girmeyi hak eden ÜED niteliklerini karşılayan Çayönü (Diyarbakır), Körtik Tepe (Diyarbakır) Halan Çemi (Batman), Aşıklı Höyük (Aksaray) gibi birçok yer bulunmaktadır. Bu yerleşkeler, Anadolu'da Neolitik köy yerleşmelerinin en önemlileri arasındadır. Benzer şekilde, Anadolu'nun Kalkolitik döneminin en iyi araştırılmış yerleri arasında Hacılar (Burdur), Canhasan (Karaman) bulunmaktadır. Diğer taraftan Tunç çağının Alaca Höyük (Çorum), Alishar (Yozgat), Acemhöyük (Aksaray), Limantepe (İzmir), Tell Tayinat (Hatay), Demir çağının Ayanis (Van), Kargamış (Gaziantep), Zincirli (Gaziantep), Altintepe (Erzincan) önemli merkezlerinden bazılarıdır.

DML'nde Avrupa'dan da bu dönemine ait önemli yerleşmeler yer almaktadır¹¹. Örneğin, Neolitik döneme ait yerleşmelerden Stonehenge, Avebury (İngiltere), Spiennes (Belçika), Choirokhoitia (Kıbrıs), Bronz çağa ait Sammallahdenmaki (Finlandiya), Demir çağa ait Hallstatt (Avusturya) önemli yerleşmelerden bazılarıdır.

4.3. Dünya Miras Listesi ve Geçici Listede Klasik Arkeoloji (Grek-Roma)

Klasik Arkeoloji daha çok Antik dönem diye adlandırılan Yunan ve Roma Uygarlıklarını kapsayan bir dönemi içermektedir. Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, Girit'teki Minos Uygarlığı (M.Ö. 2800 – 1050), Kıta Yunanistan'daki Miken Uygarlığı (M.Ö. 1600-1200) ile başta Batı Anadolu olmak üzere Ege Uygarlıklarının Protogeometrik – Geometrik dönem (M.Ö.1050-700), Arkaik dönem (M.Ö.650-480), Klasik dönem (M.Ö.480-330), Hellenistik dönem (M.Ö.330-30), Roma İmparatorluk dönemini (M.Ö.30 – M.S. 395) ve Geç antik çağ olarak bilinen M.S. 4-6. yüzyıllar arasını incelemektedir. Klasik Arkeolojinin izlediği kronolojik sistemi DML ve GL'de yer alan kültürel ve karma miras üzerinde uyguladığımızda yedi tane Klasik Arkeoloji dönemine ait miras alanı¹² DML'nde, yirmi üç tane Klasik Arkeoloji dönemine ait miras alanı¹³ GL'de yer aldığı tespit edilmektedir.

DML'nde Klasik Arkeoloji dönemine ait alanların sayısı Prehistorik ile Protohistorik dönemine ait alanların sayısından oldukça fazladır. Bu durum Türkiye'deki Klasik Arkeoloji dönem kazılarıyla doğru orantılıdır diyebiliriz. Türk Bilim Heyetlerince gerçekleştirilen Bakanlar Kurulu kararlı 122 kazıdan yarıya yakını, Müze Müdürlükleri tarafından gerçekleştirilen 50 kazıdan yine yarıya yakını Klasik dönem kazıları oluşturmaktadır¹⁴.

Türkiye'den 1987 yılında DML'ne dahil edilen Nemrut Dağı, Klasik Arkeoloji dönemini kapsayan ilk miras alanıdır. Nemrut Dağı yamaçlarında hükümdarlık yapmış olan Kommagene Kralı I. Antiochos'un tanrılara ve atalarına minnettarlığını göstermek için yaptırdığı mezarı, anıtsal heykelleri ve benzersiz manzarası ile Hellenistik dönemin en görkemli kalıntılarından biri olarak kabul edilmektedir. Anıtsal heykellerin form, malzeme ve tasarımı

açısından özgünlüğünü ve bütünlüğünü koruması ÜED'inin önemli bir parçası olarak yer edinmektedir.

GL'de yer alan Klasik Arkeoloji dönemini kapsayan alanlar arasında yine dünya çapında ünlü birçok alan yer almaktadır. Bunlar arasında 2012 yılında GL'ye dâhil olan Zeugma'da, çoğu M.Ö. 2. ve 3. yüzyıllara tarihlenen mitolojik ve günlük yaşam sahneleriyle betimlenmiş pek çok mozaik bulunmaktadır. Roma evlerinin zemin döşemelerini süsleyen bu mozaikler, Asya coğrafyasında en iyi bilinen örnekler olması nedeniyle, ÜED niteliklerini kapsamakta ve DML için seçilebilecek güçlü bir aday olarak nitelendirilebilmektedir.

Türkiye'den Klasik Arkeoloji dönemini kapsayan DML ve GL'de yer alan miras alanlarımızın sayıca fazla olması nedeniyle her iki liste için de yeni bir öneri getirmekten ziyade, bundan sonra DML'ne aday olarak sunulabilecek alanların seri aday olarak değerlendirilmesi bir çözüm önerisi olarak düşünülebilir. DML'ne dünya genelinde baktığımızda, özellikle Akdeniz'e kıyısı olan ülkelerin Klasik Arkeoloji dönemine ait mirasın yüksek oranda temsil edildiği anlaşılmaktadır. Kuzey Afrika'da Leptis Magna (Libya), Kartaca ve Dougga (Tunus), Tipasa (Cezayir), Timgad ve Volubilis (Morocco), Güney Avrupa'da Merida ve Tarragona (İspanya), Arles ve Nimes (Fransa), Agrigento, Aquileia, Pompeii, Piazza Armerina (İtalya) Atina Acropolis, Delos, Delphi, Epidauros, Knossos, Mycenae, Olympia (Yunanistan) ve Hadrian Duvarı (İngiltere) bu alanlardan bazılarıdır.

Türkiye'de Klasik Arkeoloji dönemine ait kültürel miras alanlarının yanı sıra DML'nde ve GL'de Sanat Tarihi Bilimi inceleme kapsamında değerlendirilen (Cami, Medrese, Külliye, Manastır, Kilise, Saray, Abide, Tarihi kent vb.) alanların yüksek oranda temsil edildiği anlaşılmaktadır. Sanat Tarihi Biliminin izlediği kronolojik sistemi, DML ve GL'deki kültürel ve karma miras üzerinde uyguladığımızda, yedi miras alanı¹⁵ DML'nde, kırk sekiz miras alanının¹⁶ GL'de yer aldığı görülmektedir.

Bu alanlar arasında, Divriği Ulu Camii ve Şifahanesi'nin 1985 yılında Türkiye'den DML'ne giren ilk eser olma özelliği onu ayrıcalıklı kılmaktadır. Külliye, Divriği'nin 13.yüzyıldaki yerleşimine hakim bir noktada kenti kucaklayacak bir terasta konumlandırılmıştır. Planı, yüksek kabartma teknikli kozmik şemalı bezeme tasarım ve örgeleri, birbirini tekrar etmeyen bezeme ayrıntıları, biri diğerinden tamamen farklı taç kapıları ile Türk –İslam uygarlığının 13.yüzyıldaki mimarlık, yontu sanatlarında ulaştığı düzeyi temsil ederek, üslubu ve evrensel boyutta tekliğiyle ÜED niteliklerini taşımaktadır.

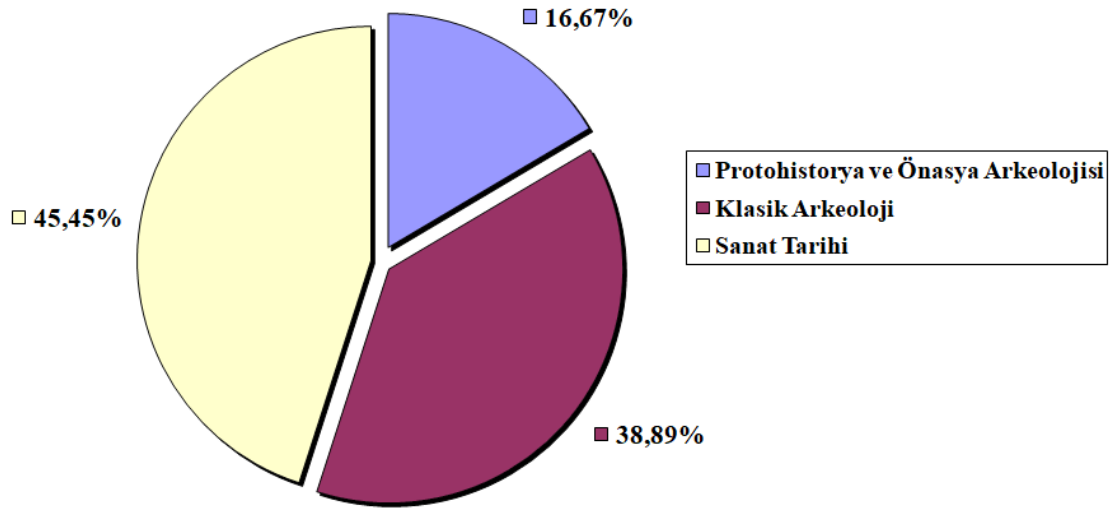
GL'de yer alan seksen üç miras alanı içerisinde kırk sekiz gibi yüksek bir oranda temsil edilen Sanat Tarihi Bilimi inceleme kapsamındaki miras alanlarımız için akla en yakın öneri bu alanlar arasında uygun olanların seri aday olarak hazırlanması seçeneği olabilir. Örneğin, 2000 yılında GL'ye alınan Selçuklu Kervansarayları (Denizli-Doğubayazıt Güzergahı), öneri güzergahta yer alan önemli hanlar seri aday olarak hazırlanmıştır. Bu sayede, birbiriyle kronolojik olarak bağlantılı bir çok Kervansaray tek başlık altında listeye dahil edilme şansını yakalamıştır.

5. Değerlendirme ve Sonuç

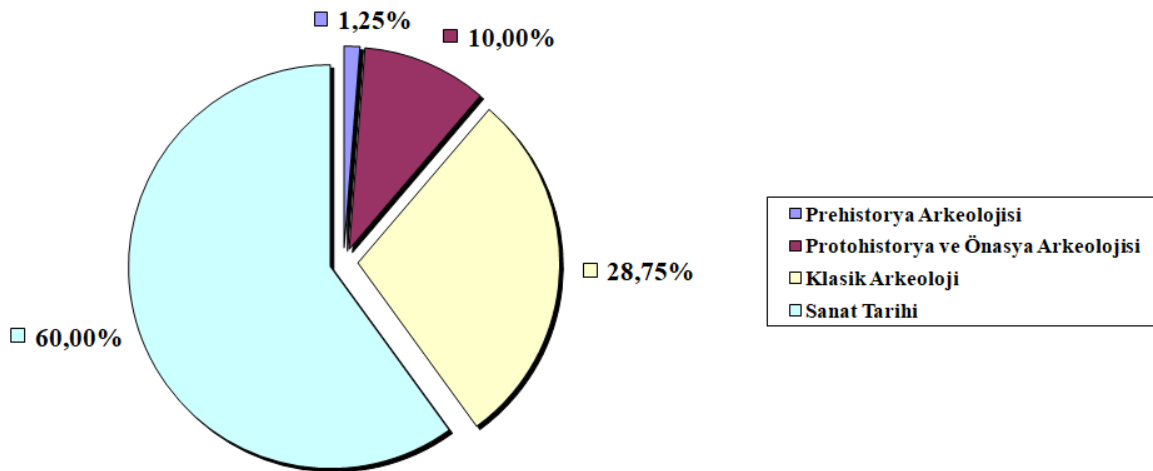
Yukarıda yaptığımız analizler neticesinde, Türkiye'nin DML'ndeki arkeolojik miraslarından Klasik Arkeoloji dönemine ait alanlarının temsiliyetinin %38,89 (Grafik-1.) gibi yüksek bir oranda olduğu göze çarpmaktadır. Diğer taraftan, Prehistorik döneme ait arkeolojik miras bulunmazken, Protohistorik dönem %16,67 (Grafik-1.) oranında temsil edilmektedir. Klasik Arkeoloji dönemi miras alanları listede en fazla temsil edilen kültürel kategorilerden biri olup bu kategorideki adaylıkların listeye dâhil edilmesi sürecinde alanın ÜED'inin ve benzerleri arasındaki istisnai öneminin bilimsel olarak ispatlanması oldukça güç hale gelmektedir.

Bu durum, Küresel Strateji'nin belirlediği hedefleri gerçekleştirme konusunda sorun teşkil edebilmektedir. ICOMOS tarafından yürütülen bilimsel ve teknik değerlendirme süreci bu sorun nedeniyle son yıllarda daha zorlayıcı hale gelmiştir. Bundan kaynaklanan zorluklar, 2017 yılında DML'ne giren Klasik Arkeoloji dönemine ait olan Aphrodisias'ın adaylık sürecinde ICOMOS'un değerlendirme raporuna da yansımıştır. Söz konusu raporda, Grek ve Roma kentlerinin Türkiye ve dünya genelindeki DML'nde iyi derecede temsil edildiği, bu nedenle ICOMOS'un ÜED'in gerekçelendirilmesinde daha fazla hassasiyet gösterdiği ve aday gösterilen alanın mevcut listede bulunan kentlerden tarihi ve mimari özelliklerini istisnai bir şekilde açıkça ayırt edebilecek kanıtlar aradığı dile getirilmiştir. Bununla birlikte, Türkiye'nin GL'nde yüksek oranda Klasik Arkeoloji dönemi (Greko-Romen) kentinin bulunduğu, bu varlıklardan herhangi birinin aday gösterilmesi durumunda, farkının anlaşılması için detaylı bir şekilde karşılaştırmalı analizinin yapılması gerektiği belirtilmiştir (ICOMOS 2017: 261–262).

Grafik 1: Dünya Miras Listesinde Arkeolojik Mirasın Temsiliyet Oranları (Türkiye)

Grafik 2: Geçici Listede Arkeolojik Mirasın Temsiliyet Oranları (Türkiye).

ICOMOS'un dünya genelinde 2005 yılında mevcut DML ve GL için yaptığı analiz, her iki liste için dengesiz dağılımın sert önlemler almadıkça devam edebileceğini göstermiştir. Ayrıca DML'ndeki eşitsiz dağılım uzun yıllar uzmanlar tarafından da tartışılan bir konu olmuştur. Örneğin, Jokilehto (2006: 4) tüm insanlığın ortak mirası kabul edilen kültürel ve doğal mirasın DML'ne eşit şekilde sağlanmaya çalışılması gerektiğini belirtmektedir. Bandarin (2007: 193), net bir ifadeyle, alınan önlemlerin DML'ndeki dengesizliği düzeltmek için cevap veremediğini dile getirmekte ve bir dizi eylem önerisinde bulunmaktadır.

Türkiye'nin bundan sonraki aday alanları için akla en uygun çözümün, farklı alanlarda birbirleriyle kronolojik olarak bağlantılı adayların bir bütün olarak ÜED'e sahip olması durumunda, seri aday olarak sunulabilmesi yönündedir. Özellikle GL'de yer alan Klasik Arkeoloji dönemine ait miras alanlarının temsiliyetinin %28,75 (Grafik-2.) gibi yüksek oranda olması, bu önerinin olumlu sonuç verebileceğini kanıtlar niteliktedir. Adaylık dosyalarının seri sunulması hem daha fazla miras alanımızın DML'nde yer almasını sağlaması hem de GL'deki miras alanı sayısını azaltması bakımından önemli bir adım olarak düşünülebilir¹⁷. Seri adaylıklar konusunda İspanya tarafından 1998 yılında aday gösterilen İber yarımadasının Katalonya'dan Endülüs'e kadar 1000 kilometrelik sahili boyunca, Prehistorik döneme ait kaya resimlerin bulunduğu 758 alanın¹⁸ dâhil edilmesi önemli bir örnektir.

Türkiye'nin DML'nde yer alan 18 alan içerisinde arkeolojik miras alanları (Klasik ve Protohistorya) %55,56 (Grafik-1.) oranında, buna karşın Sanat Tarihi Bilim Dalının inceleme kapsamına giren miras alanlarının %45,45 (Grafik-1) gibi daha düşük bir oranda yer aldığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, ICOMOS'un 1994 Küresel Stratejisi ve 2005 Eylem Planını geliştirmesindeki amaçlarından biri de DML'nde yeterince temsil edilmeyen tarih öncesi mirasın (Prehistorik dönem) artmasını sağlamaktır. Ancak, Türkiye'nin DML'nde bugün itibarıyla Prehistorik döneme ait miras alanı yer almamaktadır.

Diğer taraftan GL'nin yaklaşık % 60,00 (Grafik-2) gibi yarısından fazlası, dönem olarak Sanat Tarihi Bilim Dalının inceleme kapsamına giren miras alanları, % 40'ı (Grafik-2) arkeolojik miras alanlarından (Prehistorik, Protohistorik ve Klasik Arkeoloji) oluşmaktadır. Bunlar arasında son yıllarda Arslantepe ve Gordion gibi Protohistorik döneme ait miras alanlarının GL'ye dahil olduğu ve Küresel Strateji doğrultusunda aday dosyaların hazırlanmakta olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, GL için atılacak en önemli adım, Protohistorik miras alanlarının yanı sıra, Prehistorik miras alanlarının özellikle fosil insan kalıntılarının bulunduğu mağaraların dahil edilmesiyle olacaktır.

DML'nde miras alanı sayısı bakımında karşılaştırıldığında, Çin ve İtalya'nın 55, İspanya'nın 48, Almanya'nın 46, Fransa'nın 45 tane miras alanı olmasına karşın, Türkiye'nin miras alanı sayısı 18'dir. Oysaki Türkiye'nin sahip olduğu kültürel ve doğal mirasın çeşitliliği sayılara sığdırılmayacak kadar zengindir. DML adaylığı için arkeolojik alanların seçimi konusu için Küresel Stratejinin belirlediği hedefler doğrultusunda ilerlediğimiz takdirde, diğer bir deyişle Prehistorik ve ya Protohistorik alanların adaylık başvurularında öncelikli sıraya alınması, adaylık sürecinde ve kabulünde önemli bir avantaj edineceği kanaatini doğurmaktadır.

Ayrıca, Türkiye'de kültürel kategori için arkeolojik alanlar haricinde birçok miras alanının var olduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Küresel Stratejinin tavsiye ettiği gibi, aday seçimlerinde tematik çeşitlilik artırılarak, kültürel peyzajlar, kültür yolları, endüstri mirası, kaya resimleri, insan evrimi, modern miras, tarihi kentsel peyzaj, astronomi gibi tematik başlıklara öncelik verilmesinin fayda sağlayacağı göz ardı edilmemelidir. Diğer taraftan, doğal miras alanlarının DML'nde bugüne değin yer almaması dikkat çekicidir. Bu durumu gidermek

adına öncelikle GL’de bulunan doğal miras alanlarının sayısının arttırılarak DML için adaylık dosyalarının hazırlanması konusu önem arz etmektedir.

Önemle belirtmek gerekir ki, Komite 2016 yılında 40 COM 11 sayılı aldığı karar doğrultusunda Uygulama Rehberi'nin altmış birinci maddesinde değişiklik yaparak 1 Şubat 2018 tarihinden itibaren sunulacak adaylık dosyası sayısını ikiden bire düşürmüştür. Bu durum adaylık seçiminin çok dikkatli yapılması gerektiğini bir kez daha hatırlatmaktadır.

KAYNAKÇA

- AYTEK, A.H., (2017), “Paleolitik Dönem Anadolu Fosil İnsan Buluntuları” AÜDTCF, *Antropoloji Dergisi*, Sayı:34:19–30.
- BANDARİN, F., (2007), “Looking ahead: the World Heritage Convention in the twenty-first century”. In: S. Labadi (director). *World heritage – Challenges for the millennium*. Paris: UNESCO World Heritage Centre, 192–196.
- CAMERON, C - RÖSSLER, M., (2013), *Many Voices, One Vision: The Early History of the World Heritage Convention*. Farnham, Surrey, UK: Ashgate.
- CLEERE, H., (1996), “The Concept of 'Outstanding Universal Value in the World Heritage Convention” *Conservation and Management of Archaeological Sites* (1996) Volume 1:227-233.
- FREY, B & STEİNER, L., (2011), “World Heritage List: Does it make sense?” *International Journal of Cultural Policy*, Vol. 17, No. 5 (2011): 555–573.
- ICOMOS (1986) , UNESCO World Heritage Center “Advisory Body Evaluation” (ICOMOS) <https://whc.unesco.org/en/list/377/documents/> Erişim Tarihi: 2 Aralık 2019.
- ICOMOS (2005), “The World Heritage List: Filling the Gaps-An Action Plan for Future”, www.international.icomos.org/world_heritage/whlgaps.htm.adresinden Erişim Tarihi: 2 Aralık 2019.
- ICOMOS (2008), “Submission by ICOMOS, Reflection Workshop on The Future of The World Heritage Convention” <http://www.icomos.no/wp-content/uploads/2014/04/WHC-reflection-workshop.pdf> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2019.
- ICOMOS (2011),” World Heritage Hominid Sites”, Prepared and edited by UNESCO-ICOMOS Documentation Centre. Updated by Francesca Giliberto. UNESCO-ICOMOS Documentation Centre.Paris.
- ICOMOS (2017), UNESCO World Heritage Center “Advisory Body Evaluation” (ICOMOS) <http://whc.unesco.org/en/list/1519/documents/> Erişim Tarihi: 15 Aralık 2019.
- ICOMOS (2018), UNESCO World Heritage Center “Advisory Body Evaluation” (ICOMOS) <https://whc.unesco.org/en/list/1572/documents/> Erişim Tarihi: 2 Aralık 2019.
- JOKİLEHTO, J., (2006), “World Heritage: Defining the outstanding universal value”. *City & Time* 2 (2): 1-10.
- JOKİLEHTO, J., (2008), “The World Heritage List: what is OUV? Defining the Outstanding Universal Value of Cultural World Heritage Properties” Paris: An ICOMOS study compiled by Jukka Jokilehto, with contributions from Christina Cameron, Michel Parent and Michael Petzet. International Secretariat of ICOMOS, Paris.
- KÖKTEN, İ.K., (1963), “Karain’in Türkiye Prehistoryası’ndaki Yeri”, *Türkiye Coğrafya Dergisi*, XVIII – XIX, sayı 22-23:17-27.
- LABADİ, S., (2005), “A review of the Global Strategy for a Balanced, Representative and Credible World Heritage List, 1994–2004”. *Conservation and Management of Archaeological Sites* 7:89–102.
- MESKELL, L., (2002), “Negative Heritage and Past Mastering in Archeology”. *Anthropological Quarterly*, 75: 557–574

- POSHYANANDANA, S., (2019), “Serial Cultural Heritage: Concept, Applications, Categorization and Its Roles in Present Day Contexts”, *Journal of Environmental Design and Planning* Volume 16, 69-84.
- RAO, K., (2010), “A New Paradigm for the Identification, Nomination and Inscription of Properties on the World Heritage List”. *International Journal of Heritage Studies*, 16: 161–72.
- SHACKLEY, M., (2006), *Visitor Management: Case Studies from World Heritage Site*. Oxford,England: Butterworth-Heinemann
- SLATYER, R.O., (1983), “The Origin and Evolution of the World Heritage Committee”. *Ambio*, 12 (3/4), 138–140.
- STRASSER, P., (2002), “Putting Reform Into Action– Thirty Years of the World Heritage Convention: How to Reform a Convention without Changing Its Regulations”. *International Journal of Cultural Property* 11:215-266.
- ŞENYÜREK, M., (1949), “Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Karain Kazısında Bulunan İki Fosil Dişe Dair Kısa Ön Rapor”, *Belleten*, 52, 833–837.
- TAŞKIRAN, H., (2018), “Prehistorik Arkeoloji ve Mağaralar” *Mavi Gezegen* 24: 63-68.
- TITCHEN, S., (1996), “On the Construction of 'Outstanding Universal Value' Some comments on the Implementation of the 1972 UNESCO World Heritage Convention” *Conservation And Management of Archaeological Sites*, Volume 1 Pages 235-242
- UNESCO (1972), <https://whc.unesco.org/en/conventiontext/> Erişim Tarihi: 4 Aralık 2019.
- UNESCO (1977), <http://whc.unesco.org/archive/opguide77a.pdf> Erişim Tarihi: 4 Aralık 2019.
- UNESCO World Heritage Centre, “*Global Strategy*” <http://whc.unesco.org/en/globalstrategy/> Erişim Tarihi: 2 Aralık 2019.
- UNESCO (2019), UNESCO World Heritage Centre “*Operational guidelines for the implementation of the world heritage convention*”. <http://whc.unesco.org/en/guidelines> Erişim Tarihi: 5 Aralık 2019.
- YALÇINKAYA, I., TAŞKIRAN, H., KARTAL, M., ÖZÇELİK, K., KÖSEM, M.B., KARTAL, G., (2007), “2005 Yılı Karain Mağarası Kazıları”, 28. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1.Cilt, Dösimm Basımevi, Ankara: 539-558.

NOTLAR

- ¹ 1978 yılında ilk DML'ne oniki miras alanı kayıt olmuştur. Bu alanlar: Almanya'dan Aachen Katedrali, Ekvator'dan Quito Şehri ve Galapagos Adaları, Polonya'dan Krakow'un Tarihi Merkezi ve Wieliczka ve Bochnia Kraliyet Tuz Madeni, Senegal'den Gorée Adası, Kanada'nın L'Anse aux Meadows Millî Tarihi Alanı ve Nahanni Millî Parkı, ABD'den Mesa Verde Millî Parkı ve Yellowstone Millî Parkı, Etiyopya'dan ise Lalibela Kaya Oyulmuş Kiliseleri ve Simien Millî Parkı'dır
- ² Kriterler için Bkz. UNESCO 2019: Parag.77
- ³ 2015 yılındaki 39. oturumda, Komite, “upstream süreci”nin Uygulama Rehberi'ne eklendiğini ve böylece pilot projelerin ötesine geçerek birçok taraf devlet için yararlı olduğu düşünülen bir ana süreç haline geldiğini belirtmiştir. Bkz. UNESCO 2019: Parag.71
- ⁴ Komite, ayrıca, aday dosyalar hakkında “defer” erteleme kararı veya “refer” daha fazla bilgi talep kararı da verebilmektedir. Bununla birlikte, DML'nde kayıtlı olan mirasın korunma durumlarını açıklayan raporları (SOC) incelemekte ve taraf devletten mirasın yeterli korunmaması durumunda, önlemler alması gerektiği konusunda uyarılarda bulunmaktadır. Mirasın korunması için yeterli önlemlerin alınmaması durumunda “Tehlike Altındaki Dünya miras Listesi”ne girebilmekte veya tamamen listeden çıkarılabilmektedir.
- ⁵ Erken dönemlerde DML'ne aday gösterilen miras alanlarının küresel karşılaştırmalı analiz sürecine ilişkin bir tematik değerlendirme olmaması, listedeki dengesizliğin artmasına neden olmuş olabilir. Daha fazla bilgi için Bkz. Rao 2010 :161-72.
- ⁶ Küresel Stratejinin 1994-2004 yılları arasındaki uygulanmasına yönelik analizler için Bkz. Labadi 2005: 89-102.
- ⁷ 2000 yılında Cairns'te (Avustralya) Komite, 24. oturumunda, DML'nin temsil dengesini arttırmayı hedefleyen bir dizi kararlar almıştır. Bu kararlar, DML'nde temsil edilmeyen veya daha az temsil edilen doğal ve kültürel kategorilerin artırılması yönünde atılmış önemli adımlardandır.
- ⁸ ICOMOS, küresel stratejinin belirlediği hedeflere katkıda bulunması amacıyla eylem planını yayınlamıştır.
- ⁹ Türkiye'de Arkeoloji Bilim Dalı kürsüsü olan üniversitelerin Prehistorik dönem ve Protohistorik dönem için izledikleri kronolojide bazı farklılıklar olduğu bilinmektedir. Örneğin İstanbul Üniversitesi Prehistorya Anabilim Dalı Neolitik dönem yerleşkelerini de incelemekte ve Prehistorya dönemine dahil etmektedir. Diğer taraftan, Ankara Üniversitesi Neolitik Dönemi Protohistorya Arkeoloji Ana Bilim Dalı içinde değerlendirmektedir. Bu çalışma, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Arkeoloji Bilim Dalının Arkeolojik dönemler üzerinde uyguladığı kronoloji esas alınarak hazırlanmıştır.
- ¹⁰ Orta Paleolitik insanı olan “Homo Neanderthal”e ait bir çocuğun süt azı dişi, Türkiye'deki ilk fosil insan ve Neanderthal adamı örneğidir. Bkz: Şenyürek, S.M., 1949. Ayrıca bir kafatası parçası ile üst Paleolitik kültürlerin yaratıcıları olan fosil Homo Sapiens'e ait ırplı bir kafatasının da ele geçtiği kaydedilmektedir.
- ¹¹ Hattuşa (Boğazköy)-Hitit Başkenti (Çorum)- Çatalhöyük Neolitik Kenti (Konya)- Göbeklitepe Arkeolojik Alanı (Şanlıurfa).
- ¹² Gordion (Ankara)- Yesemek Taş Ocağı ve Heykel Atölyesi (Gaziantep)- Arslantepe Arkeolojik Alanı (Malatya)- Kültepe Arkeolojik Alanı (Kayseri)- Eflatunpınar: Hitit Su Anıtı (Konya)- Dağlık Frigya Vadisi (Kütahya-Afyon-Eskişehir)-İvriz Kültürel Peyzajı (Konya)-Karatepe Aslantaş Arkeolojik Alanı (Osmaniye).
- ¹³ Avrupa Prehistorik Dönemi, Paleolitik , Mezolitik ve Neolitik dönemlerinden oluşmaktadır.
- ¹⁴ Nemrut Dağı (Adıyaman-Kahta)- Xanthos-Letoon (Antalya-Muğla) -Troya Antik Kenti (Çanakkale) -Bergama Çok Katmanlı Kültürel Peyzaj Alanı (İzmir),- Efes (İzmir) - Afrodiasias (Aydın) -Hierapolis (Denizli)
- ¹⁵ .Likya Uygarlığı Antik Kentleri (Antalya-Muğla) , -Perge Antik Kenti (Antalya) , -Sagalassos Antik Kenti (Burdur),- Aizanoi Antik Kenti (Kütahya) , -Hekatomnos Anıt Mezarı ve Kutsal Alanı (Muğla) , -Zeugma Arkeolojik Siti (Gaziantep),- Laodikeia Antik Kenti (Denizli) , -Sardes Antik Kenti ve Bintepeleler Lidya Tümülüsleri (Manisa),- Anavarza Antik Kenti (Adana) , -Kaunos Antik Kenti (Muğla) , Korykos Antik Kenti (Mersin) , -Vespasianus-TitusTüneli (Hatay) ,Antik Aspendos Kenti Tiyatrosu ve Su Kemerleri (Antalya) , -Stratonikeia Antik Kenti (Muğla) , -Kibyra Antik Kenti (Burdur) , -Assos Arkeolojik Alanı Çanakkale) , -Justinianus Köprüsü (Sakarya) , -Priene Arkeolojik Alanı (Aydın) , -Sarıkaya Roma Hamamı (Yozgat)-Termessos (Antalya)- Kekova (Antalya)- Harşena Dağı ve Pontus Kral Kaya Mezarları (Amasya)- Zerzevan Kalesi ve Mithraeum (Diyarbakır).
- ¹⁶ Bkz: <https://kvmgm.ktb.gov.tr/Eklenti/61601,2018-bakanlarkurulukararlikazitpdf.pdf?0>

- ¹⁷ İstanbul, Safranbolu şehri, Bursa ve Cumalıkızık: Osmanlı imparatorluğunun Doğusu, Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası, Edirne Selimiye Camii ve Külliyesi, Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri, Ani.
- ¹⁸ Ahlat Eski Yerleşimi ve Mezar Taşları , Alahan Manastırı, Alanya, Harran ve Şanlıurfa Yerleşimleri , İshakpaşa Sarayı, Konya Selçuklu Başkenti, Mardin Kültürel Peyzaj Alanı , Selçuklu Kervansarayları Denizli-Doğubayazıt GüzergâhıSelçuklu Kervansarayları Denizli-Doğubayazıt Güzergâhı, St. Nicholas Kilisesi , St. Paul Kilisesi, St. Paul Kuyusu ve Çevresi, Sümela Manastırı , Beyşehir Eşrefoğlu Camii , St. Pierre Kilisesi , Beçin Ortaçağ Kenti, Birgi Tarihi Kenti, Hacı Bektaş Veli Külliyesi, Niğde'nin Tarihi Anıtları, Mamure Kalesi , Odunpazarı Tarihi Kent Merkezi, Ceneviz Ticaret Yolu'nda Akdeniz'den Karadeniz'e Kadar Kale ve Surlu Yerleşimler, Çanakkale ve Gelibolu 1. Dünya Savaşı Alanları¹ ,İzmit , Mahmutbey Camii, Ahi Evran Türbesi, Zeynel Abidin Camii ve Mor Yakup Kilisesi, Anadolu Selçuklu Medreseleri , Akdamar Anıt Müzesi (Kilisesi), Yıldız Saray Kompleksi, Uzunköprü, Eshab-ı Kehf, Mudurnu Tarihi Ahi Kenti, İsmail Fakirullah Türbesi , Sultan II. Beyazıt Han Külliyesi, Nuruosmaniye Külliyesi , Van Kalesi , Yivli Minare Camii, Sivrihisar Ulu Camii , Bodrum Kalesi , Silvan Malabadi Köprüsü , Hacıbayram Camii, Ayvalık Endüstriyel Peyzajı, Harput Tarihi Kenti, Anadolu'daki Ahşap Tavanlı ve Ahşap Destekli Camiler , Gaziantep Yeraltı Su Sistemleri: Kasteller ve Livaslar, Anadolu Türk Mirasının Erken Dönemi: Niksar, Danişmend Hanedanının Başkenti. , İzmir Tarihi Liman Şehri (İzmir), Koramaz Vadisi (Kayseri), Beypazarı Tarihi Kenti (Ankara) yer almaktadır.
- ¹⁹Seri adaylık tanımları ve aday olabilme koşulları hakkında Bkz. UNESCO 2019: Parag. 137,138. Ayrıca Poshyanandana'nın bu konuda detaylıca hazırladığı çalışması için Bkz. Poshyanandana 2019:69-84
- ²⁰Bunlar altı özerk Topluluk – Endülüs, Aragon, Kastilya- La Mancha, Katalonya, Murcia ve Valensia'da bulunan 758 alanı içermektedir.